

ṬABAḲĀT-I NAŞİRĪ'NİN BÜVEYHİLER BAŞLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE BUWAYHIDS CHAPTER OF ṬABAḲĀT-I NAŞİRĪ

Emre ÖMÜR *

Öz

X. ve XI. yüzyıllarda Hazar'ın güney kıyılarından Kirman'a, el-Cezîre'den Umân'a kadar hüküm süren Büveyhîler, muasır tarihçiler arasında hak ettikleri ilgiyi görmediler. Bu durumun çeşitli sebepleri olmakla birlikte; Büveyhîler tarihi ile ilgili kaynakların azlığı, bu konuda bilgi veren tarihçileri bizim için kaçınılmaz şekilde önemli hale getirmektedir. Cûcânî de konuyla alâkalı bir takım bilgiler sunan müverrihlerdendir. XIII. yüzyıl müverrihlerinden olan Cûcânî'nin ṬabaḲât-ı Naşirî adlı çalışmasında Büveyhîlerle alâkalı bilgiler büyük ölçüde muhtasar şekildedeyken, bunların da büyük kısmı teyide muhtaçtır. İlgili tarihî vak'aları toplamda yedi başlık altında inceleyen müverrih, bazen isimleri birbirine karıştırırken bazen de olaylar hususunda bariz şekilde hatalı ifadeler kullanmaktadır. Bu çalışmada, ṬabaḲât-ı Naşirî'de aktarılan bilgiler bizzat Büveyhî ana kaynaklarından yapılan iktibas ve yorumlarla kıyaslanarak değerlendirilmiş, bu yolla konu hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Büveyhîler, Deylem, Adudüddeve, Tabakât-ı Nâsirî, Irak

* Dr., emreomur@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3771-108X>.

•
Abstract

The Buwayhids, ruled from the southern shores of the Caspian to Kirman, from Al Jazeera to Oman, in the 10th and 11th centuries, did not get the attention they deserved among contemporary historians. Although there are various reasons for this situation, the scarcity of references on the Buwayhids history makes historians' writing on this subject important for us inevitably. Cûzcânî is also one of the historians who provide relevant information about the subject. Although the information about the Buwayhids is mainly summary in the work of Ṭabaḳât-ı Naşırî by Cûzcânî, one of the 13th-century historians, most of this information requires confirmation. The historian, who examines the historical events related to the Buwayhids under seven titles in total, sometimes confuses the names and sometimes uses explicitly wrong expressions about the events. In this study, the information conveyed in Ṭabaḳât-ı Naşırî was evaluated by comparing them with the quotations and comments made from the main sources of Buwayhids. In this way, inferences were made about the subject.

•
Keywords

Buwayhids, Dailam, 'Aḍud al-Dawlah, Ṭabaḳât-ı Naşırî, Iraq

GİRİŞ

Büveyhîler, Deylem¹ coğrafyasında neş'et etmiş birkaç Deylemli aileden yalnızca bir hânedanın adıdır. VIII. yüzyılın son çeyreğinde Zeydî imamlarının gayretleriyle başlayan ve IX. yüzyılın ikinci yarısında Hasan b. Zeyd ve el-Utrûş gibi isimlerle had safhaya çıkan bölgedeki İslâmlaştırma faaliyetleri, kısa süre içinde tüm dengeleri değiştirmeyi başarmıştır. Bu tarihlere kadar korunaklı coğrafyalarının da avantajını kullanarak bölgesel güç olma iddialarını çok öteye götürmeyen Deylemliler, imamların bölgedeki askerî faaliyetlerinde rol almaya başlayınca, geçmişte çeşitli güçlerde yaptıkları paralı askerlikten (mercenary soldier - الجندى المرتزق) farklı olarak, nispeten daha kesif miktarlarda Rey, Taberistan, Fars ve Irak'a kadar ulaşmışlardır. İslâmiyetin de etkisiyle sınırlarını genişleten Deylem ve Cîl halkı, X. ve XI. yüzyılda Ziyârî ve Kâkûyî gibi beylikler kurarak İran coğrafyasında güç dengelerini değiştirmiş, Büveyhîler önderliğinde ise hilafet merkezi Bağdat'ta bir asırdan fazla hüküm sürebilecek güçlü bir devlet kurmayı başarmışlardır. Sünni hilafetin başkenti üzerinde hâkimiyet kurabilmiş biricik Şii yapı olan Büveyhîler, hilafeti ilga etmek için ciddi bir çaba içerisine girişmedikleri gibi buna dair Irak içerisindeki bazı hareketleri dahi engellemekten çekinmemişlerdir. Bu durum Tuğrul Bey'in Bağdat seferine kadar devam etmiş, Selçukluların hâkimiyetiyle birlikte zamanla Büveyhîlerin en önemli şubesi haline gelen Irak Büveyhîleri tarih sahnesinden çekilmiştir.

Büveyhîler Şiraz merkezli Fars'ta, Bağdat merkezli Irak'ta, Rey, Hemedân – İsfahan merkezli Cibâl'de ve büyük ölçüde Fars Büveyhîlerine bağlı şekilde Kirman'da siyasî faaliyetler göstermişlerdir. Aktarılan şehirlerden coğrafyanın

¹ Deylem (الديلم) coğrafyasının adı ve sınırlarıyla alakalı ortaçağ kaynaklarında nispeten çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Eserini yazdığı koşullardan dolayı Büveyhîlerin tartışmalı tarihçilerinden biri olan Ebû İshâk es-Sâbî'ye göre Deylem, çok eski zamanlarda bölgeye gelmiş olan Benî Dabbe soyundan bir Arap'ın iki çocuğundan birinin adıdır. Bölgenin sınırları İslâm tarihçileri tarafından belli-başlı farklılıklarla aktarılırken, yapılan tanımlardan genel olarak kuzey sınırını Gilân'ın, batı sınırını Azerbaycan'ın, doğu yakasını Rey'in ve güney sınırlarını ise Kazvin'in oluşturduğu coğrafyadır. Ancak Büveyhî tarihçilerinden Müneymine sınırların tespiti noktasında önemli bir meseleye dikkat çekerek; Deylem coğrafyasından çıkan emirlerin kısa sürede geniş toprakları fethettiğini ve bundan dolayı yapılan coğrafi tespitlerin olduğundan çok daha geniş yansıtıldığını ifade etmektedir. Bu minvalde değerlendirmeler yapan muasır tarihçiler ise Deylem coğrafyasının en dar tanımını günümüz Gilan eyaletiyle sınırlı, ovalarda Cîl halkının yaşadığı, Elbruz dağlarının hudutlarını sınırladığı ve sık ormanlık alanlarda ise Deylemlilerin yaşadığı alan olarak belirlemektedirler. (es-Sâbî, 1987, s. 12; İbn Hurdâzbih, 2008, s. 56; Ya'kubî, 2019, s. 62; el-Kurevî, 1982, s. 30; Müneymine, 1987, s. 83)

genişliği göz önüne alındığında, Büveyhîlerin X. ve XI. yüzyıllarda ne denli önemli ve irdelenmesi gereken bir yapı olduğu anlaşılacaktır. Hâkimiyet altına alınan coğrafyanın genişliğinin de ötesinde, Büveyhîlerin Bağdat ve Irak'ta hâkimiyet kurması İslâm müverrihlerinin dikkatini çekmiştir. Bu durum IX. ve X. yüzyılda İslâm kaynaklarına olumlu bir şekilde yansırken, ilerleyen yüzyıllarda da bu gelenek devam ettirilip Büveyhîlerle alâkalı bazı notlar kaynaklarda yerini almıştır. *Tabakât-ı Naşirî* de bu kaynaklardan biri olup, eser içerisinde kısmen olayların kısmen de isimlerin tahlili muhtasar bir şekilde yapılmaktadır. *Tabakât-ı Naşirî*'nin Büveyhî dönemi sonrası yazılan kaynaklar arasındaki en büyük farkı, eserin ilgili kısmının ciddi biçimde izaha muhtaç olduğu gerçeğidir. Bu nedenle, eserden istifade etmek için ciddi bir tahlil ve tenkite tabi tutulması şarttır. Bu düşünceden hareketle, tarihçinin ilk görevinin yine tarihçiyi ve yazdıklarını tanımak olduğu düsturuyla hareket ederek; Cûzcânî'nin yazdıklarını Büveyhî Devleti özelinde çağdaşları, halef ve selefleriyle kıyaslayarak aktarmaya gayret ettik. Son olarak, burada unutulmaması gereken bir diğer husus şudur; Büveyhîler, Selçuklu devri öncesi Irak'ın son ev sahipleridir ve onların tarihinin aydınlatılması sadece bu yönüyle dahi Türk tarihi için önem arz etmektedir.

1. Bağdat ve Irak'taki Deylemli Melîklerinin Soyları

Cûzcânî'nin Büveyhî hânedarıyla alâkalı bilgi verdiği ilk bölümde ailenin soy kütüğü incelemekte olup, müverrih bu başlık altında Deylemî ailesinden emîrliği elde eden ilk kişi olarak Cürcân valiliğinde bulunan Mâkân b. Kâkî'yi göstermektedir. Burada ifade edilene göre Mâkân, Sâmânîler tarafından kovulana kadar Cürcân valiliği yapmıştır. (Cûzcânî, 1970, I, s. 55-56) Yazarın burada Deylemî ailesinden kasıtlı Büveyhîleri işaret ediyor olması oldukça muhtemeldir. Burada tashih edilmesi gereken ilk husus: Mâkân b. Kâkî, Büveyhî ailesinden olmayıp Deylem coğrafyasından çıkarak çeşitli askerî faaliyetlerde bulunan Leylâ b. Nu'mân ve Esfâr b. Şireveyh gibi Deylem asıllı komutanlardan yalnızca birisi olduğu gerçeğidir. (Kitâbü'l-uyûn, 1972, IV, s.233; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIII, s.263) Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla, emîrin Büveyhîlerle sıhri hiçbir bir bağı söz konusu değildir. Hal böyleyken Cûzcânî'nin Deylem coğrafyasından çıkanların tamamını sanki tek bir aile gibi kabul etmesi tarihî cihetten yanlıştır. Lâkin burada unutulmaması gereken husus, coğrafya meselesini ele alınırken ifade ettiğimiz siyasal etki meselesidir. Zira Büveyhîlerin çağdaşı olan soydaşlarından daha güçlü bir otorite tesis etmeleri, sonraki yüzyıllarda kendileriyle alâkalı bir şeyler kaleme alan müverrihlerin ister istemez kafalarında Deylem=Büveyhî denklemine kurmalarına neden olmuştur.

Mâkân hakkında bilgi verdikten sonra Büveyhî devletinin bilinen en büyük atası Emîr Büveyh'in Mâkân'ın ordusu içerisinde olduğunu söyleyen tarihçi, Büveyh'in yanında oldukça fazla kişi bulunduğunu, onun çocuklarının bilge, yiğit, zeki ve yetenekli kimseler olduğunu ifade ederken; onların hepsinin ileride bağımsız liderler olarak iktidarlarını sürdüreceklarını eklemektedir (Cûzcânî, 1970, I, s. 55-56). Burada aktarılan bilgiden, Büveyh'in, Mâkân'ın ordusunda yer aldığı net bir şekilde belli olurken, tarihî kaynaklarda ifade edilene göre Büveyh fakir bir balıkçı olmakla birlikte ailesinin geçimini sağlamak amacıyla bu işle meşgul olmaktadır. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 58; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 365; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 93; İbn Hallikân, 1843, II, s. 332-334; Malcolm, 1829, s. 167, Ömür, 2022, s. 87) Büveyh'in çocukları ileride İmâdüddeve unvanını alacak Ebû Hasan Ali; Rüküddeve unvanını alacak Ebû Ali Hasan ve Müizzüddeve unvanını alacak Ebû'l-Hüseyn Ahmed'tir. Kaynakların bir kısmına göre (Miskeveyh, 1914, I, s. 275-277; Kitâbü'l-uyûn, 1972, IV, s. 270; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 222) kardeşlerden Ebû Hasan Ali ve Ebû Ali Hasan Mâkân ordusunda yer alarak görevlerini ifa ederken; bir diğer müverrih grubuna göre (Ebû'l-Fidâ', 1997, I, s. 244; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 366) üçüncü ve en küçük kardeş Ebû'l-Hüseyn Ahmed de görev alan komutanlar arasındadır. Bir süre Mâkân komutasındaki orduda yer alan kardeşler, buradaki görevleri süresince oldukça başarılı olmuş, ancak emîr adına işler sarpa sardığı zaman müsaade isteyerek ayrılmışlar ve Merdâvîc'in ordusuna katılmışlardır. Ayrılmak istedikleri zaman Mâkân'ın müsaadesini talep eden kardeşler, gelecekte işler düzelirse tekrar yanına geleceklarine dair teminat vermişlerdir. Büveyhî kardeşler yanlarında bulunan bazı komutan ve askerlerle Merdâvîc'e katılınca, Deylemin yeni gözde emîri onları oldukça misafirperver şekilde konuk ettiği gibi bu askerlerin dinamizminden istifade etmek arzusuyla kardeşlerden büyüğü İmâdüddeve'ye de Kerec'i iktâ etmiştir (Miskeveyh, 1914, I, s. 278; Kitâbü'l-uyûn, 1972, IV, s. 271; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 223; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 366) Büveyhîler böylece ilk kez müstakil olarak bir bölgenin sahibi olmuş, bu durum onların kuruluşu açısından en ciddi başlangıç hamlesi olmuştur.

2. Ebû'l-Hasan b. Büveyh ed-Deylemî

Cûzcânî'nin ifadelerine göre Irak Türklerinin lideri Emîrül-ümerâ Tüzün², Halife el-Müttakî'yi kör edip geçinmesi için biraz maaş bağlamış, sonra kendisini

² Ebû'l-Vefâ' Tüzün et-Türkî (أبا الوفاء توزون التركي) tıpkı Büveyhî kardeşler gibi Merdâvîc'in kumandanlığını yapmış, bir süre Deylemlî emîrlerin mücadelelerine katılmış ve gördüğü kötü muamelenin ardından efendisini öldürerek yanında bulunan diğer Türk liderler ile birlikte Irak'a gelmiştir. Şansını önce Bağdat'ta ardından diğer bir Türk Emîr İbn Râik el-Hazârî'nin yanında

azledip yerine oğlu el-Müstekfî'yi geçirmiştir. Fahrüddevle unvanını taşıyan Ebû'l Hasan ise tüm bunlar yaşanırken Ahvaz emîrliği görevini sürdürmektedir. (Cûzcânî, 1970, I, s.58). Burada aktarılan bilgiler Büveyhî kaynaklarıyla karşılaştırıldığında, isim ve olayların büyük ölçüde karıştırıldığı görülecektir. Öncelikle müverrihin Ebû'l Hasan olarak bahsettiği kişi Fahrüddevle değil İmâdüddevedir. Müverrihin aktardığı Fahrüddevle, Büveyhî üç kardeşten ortancası olan Rûknüddeve lakaplı Ebû Ali Hasan'ın oğludur. Cûzcânî burada en büyük kardeş İmâdüddeve'yi aktarmak isterken, onun yaşadıklarını Müizzüddeve'nin yaşadıklarıyla karıştırmış, lakabı da yine bir hatayla ortanca kardeş Rûknüddeve'nin oğlundan almıştır. İsim ve diğer aktarılanlar arasında durum böyleyken, Tüzün ile alâkalı olaylar muhtasar şekilde verildiği için tespit edebileceğimiz tarihî bir yanlışlık söz konusu değildir. Tüzün müverrihin de bahsettiği üzere halifeyi azletmiş, gözlerine mil çekmiş ardından da oğlu Abdullah'ı onun yerine yeni halife ilan ederek ona Müstekfî-Billâh unvanını tevcih etmiştir (Miskeveyh, 1914, II, s. 69-72; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 219; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 39; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 223; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 366; el-Antâkî, 1905, s. 100; Tağrıberdî el-Atâbekî; 1932, III, s. 282; el-Erbîlî, 1885, s. 187).

Bu bilgilerin akabinde Ebû'l-Hasan'ın ordularını toplayarak Bağdat'a doğru yola koyulduğunu ifade eden Cûzcânî, Büveyhî emîrinin karşısına Türklerin çıktığını, iki tarafın dört ay süren bir çatışma süreci yaşadığını, en sonunda Türklerin mağlup olarak kaçması yüzünden emîrin Bağdat'ı zapt ettiğini ifade etmektedir (Cûzcânî, 1970, I, s. 58). Meselenin sonundaki Büveyhîlerin Bağdat'ı ele geçirildiği bilgisinden yola çıkacak olursak müverrih burada Müizzüddeve'nin şehri ele geçirmesi olayından bahsediyor olmalıdır. Cûzcânî'nin aktarımında düzeltilmesi gereken çok fazla yer olmakla birlikte en büyük hata Büveyhîlerden Bağdat'ı ele geçirenin Ebû'l-Hasan (İmâdüddeve) olduğu bilgisidir. Zira şehir H. 334/M.945 yılı Aralık ayında Müizzüddeve unvanlı Ebû'l-Hüseyn Ahmed tarafından ele geçirilmiştir (Miskeveyh, 1914, II, s. 69-72; Azîmî, 1984, s. 291; Kitâbü'l-uyûn, 1972, IV, s. 429-430; el-Mes'ûdî, 1984, s. 267; el-Hemedânî, 1961, s. 148; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 384; Ebû'l-Fidâ', 1997, I, s. 429; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 385; en-Nüveyrî, 2004, XXIII, s. 104; İbn Haldûn, 1865, IV, s. 434; Tağrıberdî el-Atâbekî; 1932, III, s. 282; el-Antâkî, 1905, s. 103; Emîn, 1965, s. 21-22; Hacıyev, 2012, s. 61). Bağdat'ın ele geçirilmesinden evvel Türklerle Büveyhîlerin tam dört ay süren mücadelesi ve Türklerin mağlup olarak firarı meselesi de tıpkı Bağdat olayı gibi

deneyen Tüzün, ilerleyen süreçte Bağdat'ta tüm hâkimiyeti ele geçirerek ülkenin yeni emîrül-ümerâsı olmuş ve bir süredir ülkeyi ele geçirmek isteyen Büveyhîlere karşı koyarak Deylemlilerin Bağdat'a girişini geciktirmiştir.

hatalıdır. Büveyhî emîri Müizzüddeve, Bağdat'ı ele geçirebilmek maksadıyla harekete geçtiğinde, Tüzün henüz hayattadır ve iki tarafın karşılaşmalarında Türkler muzaffer olarak Büveyhîleri püskürtmeyi başarmışlardır. Hatta kaynaklarda ifade edilene göre iki tarafın gerçekleştirdiği muharebenin ardından galip gelen Tüzün Bağdat'a döndüğü vakit halk tarafından oldukça şaşalı bir sevinçle karşılanmıştır (es-Sûlî, 1935, s. 267; Miskeveyh, 1914, II, s. 77-78; Kitâbü'l-uyûn, 1972, IV, s. 395-396; el-Hemedânî, 1961, s. 148; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 347; ez-Zehebî, 1992, XXXIV, s. 20; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 221-222; Ağırakça, 2015, s. 177-179). Müizzüddeve'nin şehri ele geçirmesi ise Tüzün'ün ölümü sonrası olurken, bu süre zarfında emîre karşı koyacak herhangi bir topluluk olmadığı için bir muharebe de yaşanmamıştır.

Cûzcânî bu olayların devamında Büveyhî emîrinin Bağdat'a girmesinden sonra casusları vâsıtasıyla Halife Müstekfî-Billâh'ın kendisini devirerek ortadan kaldırmak niyetinde olduğuna dair bilgiler aldığını aktarmaktadır. Bunun üzerine harekete geçen Büveyhî emîri Ebû'l-Hasan (Ebû'l-Hüseyin Ahmed olmalı), derhal halifeyi hâl ederek gözlerine mil çekmiş ve Mutî-Lillâh'ı onun yerine atamıştır. Yeni seçilen halifeden kendisi için Müizzüddeve unvanını alan emîr, kardeşleri için de İmâdüddeve ve Rüknüddeve unvanlarını almıştır (Cûzcânî, 1970, I, s. 58-59). Müverrihin bu kısımda aktardıklarına bakılırsa ilk dikkati çeken şey, Müizzüddeve adına yapılan hatanın nispeten de olsa düzeltilmiş olduğu gerçeğidir. Zira baştan beri Bağdat'ı ele geçirenin adını Müizzüddeve'nin gerçek adı olan Ebû'l-Hüseyin Ahmed yerine Ebû'l-Hasan olarak veren Cûzcânî; bu kısımda Bağdat hâkiminin lakap olarak Müizzüddeve'yi aldığını söyleyerek, hatayı isim hususunda yaptığını aşikâr etmektedir. İsim meselesine ek olarak, tartışmalı diğer diğer bilgi halifenin azli meselesiyle alâkalıdır. Cûzcânî'nin halifenin Büveyhî kardeşlere lakap vermesiyle alâkalı anlatısı İslâm kaynaklarıyla uyum halindeyken, lakapları hangi halifenin verdiği hususu problemlidir. Kaynakta aktarılanlara göre lakaplar Müstekfî'nin yerine geçen Mutî-Lillâh tarafından verilmiş olmakla birlikte, durum tam da burada İslâm kaynaklarıyla çelişmektedir. Zira İslâm kaynaklarına göre Büveyhî kardeşlere lakaplarını Mutî-Lillâh değil, azledilerek gözlerine mil çekilen Müstekfî-Billâh vermiştir. Bu hususta kaynaklar arasında herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. (Miskeveyh, 1914, II, s. 85; el-Hemedânî, 1961, s.148; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s.39; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 384; Tağrîberdî el-Atâbekî; 1932, III, s. 282).

3. El-Hasan b. Büveyh ed-Deylemî

Cûzcânî'ye göre Hemedan ve Rey emîri olan el-Hasan, oldukça cesur ve cömert bir kişi olmakla birlikte, askerî kaynağı bol ve ordusu kuvvetli bir kişidir.

Deylem halkı onun otoritesine boyun eğerken, emîrin kendisi gibi oldukça mahir çocuklarının isimleri Fahrüddeve ve Müeyyidüddeve'dir (Cûzcânî, 1970, I, s.59). Bu bahsin ardından çok fazla detaya girmeden Fahrüddeve'yle alâkalı bilgiler veren müverrih, Fahrüddeve'nin Veşmgir b. Ziyâr ile birlikte Adudüddeve destekli kardeşi Müeyyidüddeve ordularıyla karşı karşıya geldiğinden bahsetmektedir. Ancak buradaki hususla alâkalı hiçbir ayrıntıya girmeyen Cûzcânî, konuyla iltisaklı geniş bilginin önde gelen Büveyhî tarihçilerinden olan es-Sâbî'nin *Tarih*'inde bulunduğunu aktarmaktadır (Cûzcânî, 1970, I, s.60).

Cûzcânî'nin el-Hasan b. Büveyh olarak aktardığı kişi Rüküddevle lakaplı Ebû Ali Hasan'dır. Üç kardeşin ortancası olan Rüküddevle, Rey, Hemedan ve İsfahan emîri olup; Fahrüddeve, Müeyyidüddeve ve Adudüddeve'nin de babasıdır. Müverrih bu başlık altında Adudüddeve'yi bahis mevzu yapmazken, diğer iki kardeş arasındaki mücadeleden bahsetmektedir. Müverrihin bahsettiği son olayla alâkalı en detaylı bilgi Büveyhî kaynaklarından *Tecarîbü'l-Ümem'e* ek olarak kaleme alınan Zeylû Tecâribi'l-Ümem'de bulunmaktadır. Burada aktarılanlara göre, Cürcan ve Taberistan'ın hâkimiyeti için aralarında mücadele eden kardeşlerden Müeyyidüddeve, bu sıralarda Bağdat emîri olan kardeşi Adudüddeve'den; Fahrüddeve ise önce Veşmgir b. Ziyâr ardından ise Sâmânîlerin Horasan Nâibi Hüsâmüddeve'den yardım almıştır. İki taraf arasında yapılan muharebenin ardından Irak ordusundan Türk komutanların da desteğiyle güçlendirilmiş ordusuyla Müeyyidüddeve muzaffer olmuştur (H.372/M. 982). Böylece kısa süre önce eline geçmiş olan Cürcan ve Taberistan, aldığı desteklerle yine onda kalmıştır (er-Rûzrâvefî, 1916, III, s. 27). Cûzcânî'nin bu başlık altında aktardıkları eksik olmakla birlikte, diğer bölümlere göre nispeten daha tutarlı ve doğrudur.

4. Bahtiyâr b. El-Hasan b. Büveyh ed-Deylemî

Müverrih bu başlık altında Müizzüddeve'nin oğlu İzzüddeve Bahtiyâr'ı bahis mevzu yapmaktadır. Emîr Bahtiyâr babası hayatını kaybedince onun yerine geçmiş, ülkeyi babasının yönettiği tarzda idare etmiş ve bu sayede kısa sürede önemli bir idare tesis etmiştir (Cûzcânî, 1970, I, s. 60). Bahtiyâr idareyi ele geçirdikten sonra Halife Mutî-Lillâh, ortaya koydukları tefrika ve isyanlarla İslâm dünyasının büyük bölümünde söz sahibi olan Karmatîlerin bir an önce bozguna uğratılarak dağıtılması gerektiğini emîre bildirmiştir. Bahtiyâr ise halifeden gelen isteklere hiçbir şekilde müspet cevap vermeyince ikili arasında ciddi bir anlaşmazlık peyda olmuştur. Hal böyleyken Bahtiyâr'ın casusları emîrin yanına gelerek halifenin kendisini ortadan kaldırmak gibi bir niyetinin olduğunu söylemişlerdir. İbnü'l-Heysem'in *Tarih*'inde aktardığına göre, tüm bunları duyan emîr vakit kaybetmeden bütün kadı, ulema ve önde gelen dinî liderleri bir araya

getirerek Mutî-Lillâh'ı hilafetteki görevinden azletmiş ve Ebûbekir Abdülkerim'i Tâi-Lillâh unvanıyla yeni halife ilan etmiştir. Halife de göreve gelir gelmez kızını Bahtiyâr'a verirken, Büveyhî emîri böylece onun vekili ve nâibi haline gelmiştir (Cûzcânî, 1970, I, s. 60-61). Tüm bu yaşananların akabinde Bahtiyâr, bozulan ekonomik durumu düzeltmek maksadıyla Ahvaz'a gitmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Bahtiyâr'ın arkasında vekil olarak bıraktığı Çaşnigîr Sebüktekin³ itaatsiz davranışlarda bulunmaya başlamış, kısa süre içerisinde de doğrudan emîre isyan etmiştir (Cûzcânî, 1970, I, s. 61).

Cûzcânî'nin başlık altında kaleme aldıkları bu şekildeyken, verilen bilgilerin kaynaklarla kıyası yapıldığında aktarılanların gerçekten oldukça uzak olduğu anlaşılmaktadır. Burada ele almamız gereken en önemli mesele, Mutî-Lillâh'ın Emîr Bahtiyâr tarafından azledildiğine dair kayıttır. İslâm kaynaklarının tamamına göre; Halife Mutî, Bahtiyâr tarafından değil, hâcib Sebüktekin tarafından azledilmiştir. Öyle ki Bahtiyâr ile uzun süredir devam eden sorunlarından dolayı emîrin maiyetinde bulunanları Bağdat'tan çıkartan Türk hâcib, halifenin de gitmek arzusunda olduğunu duyunca duruma oldukça içerlemiş ve onu azletmeye karar vermiştir. Kaldı ki halife bu sırada konuşamayacak kadar hasta durumdadır ve Sebüktekin ona kendi kendini azletmesini emretmiştir. Hâcibin teklifi karşısında kendisini azleden Halife Mutî-Lillâh, yerine Ebû Bekir Abdülkerim'i geçirmiş (H.363 / M.974), yeni halife olan Abdülkerim, Tâi'-Lillâh lakabını alırken Bağdat'ın yeni emîri durumundaki Sebüktekin'e de Nâsırüddeve unvanını vermiştir (el-Hemedânî, 1961, s. 215; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 223; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 445-446; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 546-547; Tağrıberdî el-Atâbekî; 1932, IV, s. 105; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 413; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 115; el-Antâkî, 1905, s. 143; Ebü'l-Fidâ', 1997, I, s. 454; Aybek ed-Devâdârî, 1992, VI, s. 167; Donohue, 2003, s. 270; Kabir, 1964, s. 28, Kennedy, 2004, s. 224, Ömür, 2022, s. 209).

Müverrihin başlık altında nispeten doğru olarak aktardığı tek husus; Bahtiyâr'ın yaşadığı ekonomik zorluklardan dolayı Ahvaz'a gitmesidir. Irak Büveyhî emîri, Ahvaz'a gitmeden evvel yaşadığı ekonomik sorunları aşmak maksadıyla Musul'a sefer yapmak dahi her türlü çözüm arayışı içerisine girmiş, çabalarının tamamı akamete uğrayınca mecburen babası döneminde geniş ıktalarla güçlendirilmiş Türkleri karşısına almayı uygun görmüştür. Bahtiyâr için ekonomik darboğazdan çıkmanın tek yolu Türklerle mücadele etmek, onların geniş ıktalarına el koymak olmuştur. Bu dönemde Türklerin tartışmasız tek lideri olan

³ Sebüktekin et-Türkî (سبكتكين التركي), X. yüzyılda Büveyhî Devleti sürecinde dönemin en önemli Türk kumandanlarından bir tanesidir. Müizzüddeve'nin hâcibi olan komutan, Irak'a Büveyhîlerle gelmiş ve kısa bir süreliğine de olsa Irak'ın büyük bölümünü otoritesi altına almıştır.

Sebüktekin'in Irak'ın güneyi ve Huzistan'daki zenginliğini bilen emîr, bu nedenle Ahvaz'a doğru harekete geçmiştir.

5. Fennâ Hüsrev b. el-Hasan b. Büveyh ed-Deylemî

Cûzcânî bu bölümde Büveyhîlerin en ünlü hükümdarı Adudüddevlé'den bahsetmektedir. Müverrihin aktardığına göre, Fennâ Hüsrev adındaki emîrin taşıdığı unvan Adudüddevlé'dir. Büveyhî emîri oldukça mağrur ve gururlu bir kişi olduğu kadar cesur ve zeki bir yapıya da sahiptir. Babasının (Rüknüddevlé) ölümünün ardından çok sayıda asker onun kontrolü altında bulunurken, bir süre sonra Bağdat'ın tüm yetki, gücü ve hazineleri de Adudüddevlé'nin yetkisine girmiştir (Cûzcânî, 1970, I, s. 61). Tüm bunların gerçekleşmesine sebep olarak Bahtiyâr'ın Ahvaz'a gitmesini gösteren Cûzcânî, bunun akabinde Sebüktekin isyanı hakkında detaylı bilgi vermektedir. Ahvaz'daki gelirlere el koymak amacıyla bölgeye giden Bahtiyâr, arkada bıraktığı Sebüktekin'in şehirde bulunan Türkleri toplayarak isyan bayrağını açmasıyla zor duruma düşmüştür. Başlattığı isyanın akabinde Deylemlileri de şehirden uzaklaştıran Türk Çaşnigîr Sebüktekin, yanındaki Türklerle birlikte pek çok Müslümanın kanını döktüğü gibi kadınlarını da kaçırmaya başlamıştır. Bağdat'ta gelişen bu isyan karşısında oldukça zor duruma düşen Bahtiyâr ise durumdan kurtulabilmek amacıyla amcası Rey metbuu Ebû'l-Hasan'a⁴ haber göndererek onu olan bitenden haberdar ederken, Fars hükümdarı olan kuzeni Fennâ Hüsrev Ebû Şücâ'yı da bilgilendirerek yardımını talep etmiştir. Bu talep üzerine Fennâ Hüsrev Fars askerlerinden müteşekkil büyük bir ordu toplarken, Bahtiyâr'ın amcası Ebû'l-Hasan da destek olmak amacıyla yardımcı bir ordu göndermiştir. İki ordu birleşerek müşterek şekilde Bağdat'a doğru yürüyüşe geçince, yaşananlardan haberdar olan Sebüktekin ise askerlerini toplayarak üzerine gelen orduyu karşılamak amacıyla 'Âkûl köyüne giderek burada beklemeye başlamıştır (Cûzcânî, 1970, I, s. 61). Bu süre zarfında hastalanan Sebüktekin, dört gün sonra hayatını kaybetmiştir. Sebüktekin'in hayatını kaybetmesiyle Türkler mağlup olarak önce Bağdat'a çekilirlerken, kısa süre sonra Halife Tâi'-Lillâh'ı yanlarına alarak Adudüddevlé'e karşı koyabilmek amacıyla Nehrevân'a gitmişlerdir. Burada bekleyen Türkler ikinci defa yenildikleri zaman ise Musul'a kaçmak zorunda kalacaklardır. (Cûzcânî, 1970, I, s. 62).

Cûzcânî'nin sürecin başıyla alâkalı aktardıkları bu şekilde olmakla birlikte, tüm bu bilgiler Büveyhî tarihî kayıtlarıyla karşılaştırıldığı zaman anlatımın bütününde yine oldukça büyük sorunlar olduğu görülmektedir. Tarihî vakıaların

⁴ Rüknüddevlé unvanlı Ebû Ali Hasan kastedilmektedir.

tamamını detaylarıyla aktarmak çalışmanın kapsamını oldukça aşacağı için, verileri nispeten daha muhtasar şekilde kıyaslayacağız. Öncelikle ifade edilmesi gereken husus Ahvaz'da zor duruma düşen Bahtiyâr'ın amcası ve kuzeninden yardım talepleridir. Büveyhî kaynakları bu durumu daha ayrıntılı aktarmakla birlikte, Cûzcânî'nin ifadeleri yine büyük ölçüde yanlıştır. Büveyhî kaynaklarında aktarılanlara göre Rûknüddeve ve Adudüddeve, Bahtiyâr'dan gelen yardım talepleri doğrultusunda asker toplamaya başlamış ve destek olmak amacıyla Irak'a geleceklere dair vaatte bulunmuşlardır (Miskeveyh, 1914, II, s. 328-330; el-Hemedânî, 1961, s. 216; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 552; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 448; İbn Haldûn, 1865, IV, s. 448-449). Burada düzeltilmesi gereken husus yapılan kronolojik hatadır. İttifak kuvvetleri Sebüktekin hayattayken Bağdat'a gelmediği gibi, Türklerin Sebüktekin'den sonra dağıldığı bilgisi de yanlıştır. Sebüktekin öncü kuvvetlerle Bahtiyâr'ı kuşatma altında tuttuğu sırada kendisi de tam harekete geçecekken hastalandığı Deyrû'l-Âkûl mevkiinde hayatını kaybetmiştir. Cûzcânî mevkii ve ölüm noktasında her ne kadar haklı gibi dursa da, onun ölümünün ardından Türklerin dağıldığı ve firar ettikleri bilgisi hatalıdır. Zira müverrihin ifadesiyle Çaşnigîr Sebüktekin'in ölümünün ardından kendi aralarında meşverette bulunan önde gelen Türk komutanlar hiçbir tefrikaya sebebiyet vermeden Alptekin'i kendilerine yeni lider olarak seçmişlerdir (Miskeveyh, 1914, II, s. 334; es-Sâbî, I, s. 119; el-Hemedânî, 1961, s. 217; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 11; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 553; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 463; Ebü'l-Fidâ', 1997, I, s. 454; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 414; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 116; el-Antâkî, 1905, s. 144; Ömür, 2022, s. 217-219). Alptekin'in bu sürecin akabinde gerçekleştirdiği siyasî faaliyetler ise Cûzcânî'nin aktardıklarıyla nispeten uyumluysa, bu durum müverrihin olayları aktarırken Alptekin'in başa geçmesi süreciyle Sebüktekin'in ölümü hadisesini karıştırdığını göstermektedir. Zira Büveyhî kaynaklarına göre Alptekin, Bahtiyâr'ı bir süre sıkıştırdıktan sonra ittifak ordusunun harekete geçmesi üzerine hazırlıklarını tamamlayarak onları Diyâla civarında karşılamıştır. H.364/M.975 yılı başlarında gerçekleşen muharebenin neticesinde mağlup olan Alptekin ise önce Bağdat'a ardından yanında halifeyle Tikrit civarlarına kaçmıştır (es-Sâbî, I, s. 83-84). Cûzcânî'nin kayıtlarında Türklerin yenildiği, halifenin onlarla birlikte kaçtığı bilgileri bulunmaktayken, müverrihin muharebenin nasıl olduğuyla alakalı bilgileri kayıtlara yansımamıştır. Alptekin öncülüğündeki Türkler Suriye'ye giderken, Halife et-Tâî kendisine Bağdat'a dönmesi hususunda yapılan çağrılara olumlu yanıt vererek şehre geri dönme kararı almıştır (Miskeveyh, 1914, II, s. 340-341; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 467-468; İbnü'l-Esîr,

1985, VIII, s. 557; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 414; Ebü'l-Fidâ', 1997, I, s. 455; İbn Haldûn, 1865, IV, s. 449).

Bu başlıkta Cûzcânî'nin yanıldığı bir diğer husus Sebüktekin'in Bağdat'ta katliam yaptığına dair ifadeleridir. Bu bilgiler kaynaklarının hiçbiri tarafından doğrulanmamaktadır. Kaldı ki Bağdat'ı ele geçiren Sebüktekin şehirde kalan Bahtiyâr'ın erkek kardeşi ve annesine zarar vermediği gibi maiyetlerinin şehirden rahatça çıkmalarına dahi müsaade etmiştir. Buna ek olarak, Sebüktekin'in isyan etmesinin en büyük sebeplerinden bir tanesi Ahvaz'a giden Bahtiyâr'ın burada Türklere ait iktalara el koyması, bunun akabinde Basra'ya haber göndererek oradaki Türklerin mal ve canlarının helal olduğuna dair söylemde bulunmasıdır (Miskeveyh, 1914, II, s. 324-325; el-Hemedânî, 1961, s. 214; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 545; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 443; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 114; İbn Haldûn, 1865, IV, s. 448; el-Antâkî, 1905, s. 142; Emîn, 1965, s. 31).

Müverrih Cûzcânî tüm bunları aktardıktan sonra Fennâ Hüsrev'in Bağdat'a girdiğini, burada kontrolü tam manada ele geçirdikten sonra Bahtiyâr'ı tutukladığını ifade etmektedir. Yaşananlardan oldukça müteessir olan Bahtiyâr derhal amcası Ebû'l-Hasan (Rüknüddevle)'a haber göndererek onun oğlunun kendisini nedensiz yere hapsedtiğini bildirerek şikâyetçi olduğunu ifade etmektedir. Ebû'l-Hasan (Rüknüddevle) da bunun üzerine oğluna haber göndererek Bahtiyâr'ın derhal salıverilmesini emrederken, Adudüddevle bunu kabul etmiş ve emîri salarak akabinde Fars'a dönmüştür. Bir süre Fars'te ikamet eden Fennâ Hüsrev babasının hayatını kaybetmesiyle geriye dönerek Bağdat'ı yeniden ele geçirmiştir (Cûzcânî, 1970, I, s. 62-63). Müverrih tarafından aktarılan bilgiler yine muhtasar olmakla birlikte genel hatlarıyla oldukça doğrudur. Cûzcânî'nin bu hususta aktarmadığı tek husus, Adudüddevle'nin Bağdat'a döndükten sonra Bahtiyâr ile karşılaşması ve yaşanan savaş sonrasında emîrin ölümü hadisesidir. Bunun haricinde son kısımda aktarılan bilgiler Büveyhî ana kaynaklarıyla büyük ölçüde uyum içerisindedir. Zira kaynaklara göre Bahtiyâr gerçekten tutuklanmış, ancak bir süre sonra Bahtiyâr'ın Ahvaz'daki oğlunun girişimleriyle olan bitenden haberdar olan Rüknüddevle bu duruma oldukça kızarak Adudüddevle'yi tehdit etmiştir. Adudüddevle tüm bu yaşananlar üzerine Bağdat'ı terk ederek kendi memleketi Şiraz'a dönmüş ve emîrliği yeniden Bahtiyâr'a iade etmiştir (Miskeveyh, 1914, II, s. 352; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 236; İbnü'l-Esîr, 1985, VIII, s. 562; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 118; Ebü'l-Fidâ', 1997, I, s. 455; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 414; İbn Haldûn, 1865, IV, s. 449). Yine Cûzcânî'nin ifade ettiğine göre Adudüddevle, babası Rüknüddevle hayatını kaybettikten sonra yeniden Bağdat'a dönerek tüm kontrolü eline almıştır. Bu durum diğer

kaynaklarca onaylanmakta olup, Cûzcânî'nin ifadeleri yine muhtasar olmakla birlikte isabetlidir.

6. el-Merzubân b. Fennâ Hüsrev ed-Deylemî

Fennâ Hüsrev (Adudüddeve) hayatını kaybettikten sonra Halife et-Tâî-Lillâh emîrin oğluna Samsâmüddeve unvanını vererek onu emîrliğini getirirken, halife, yeni Büveyhî emîrine oldukça saygı duymuş, hatta taziyede bulunmak maksadıyla bir tekneye binerek yola koyulmuştur. Doğrudan Fennâ Hüsrev'in sarayına giden et-Tâî, Emîr Samsâmüddeve'ye acısını paylaştığını bildirek saygı ve tazimde bulunmuştur. Halife devletin yönetilmesiyle alâkalı yetkiyi Samsâmüddeve'nin elinde bırakırken, emîre hürmet göstermeyi de ihmal etmemiştir. Bağdat'taki hâkimiyetini güçlü bir şekilde sürdüren Samsâmüddeve, kardeşi Ebû'l-Fevâris (Şerefüddeve) kendisine isyan edene kadar otoritesini korumayı başarmıştır (Cûzcânî, 1970, I, s. 64-65) Cûzcânî'nin Samsâmüddeve dönemiyle alâkalı aktardıkları bu şekildeyken, burada verilen bilgiler Büveyhî kaynaklarıyla büyük ölçüde eşleşmektedir. Müverrihin yanıldığı tek husus Ebû Kâlicâr Merzûbân'ın Halife et-Tâî tarafından başa geçirildiği meselesidir. Zira Büveyhî kaynaklarında ifade edilenlere bakılacak olursa, Samsâmüddeve'yi başa geçiren halife değil devlet erkânından bazı isimlerdir (er-Rûzrâverî, 1916, III, s.78; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 289; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 554; İbnü'l-Esîr, 1985, IX, s. 27; Ebû'l-Fidâ', 1997, I, s. 465; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 424; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 132; İbn Haldûn, 1865, IV, s. 456; Tağrıberdî el-Atâbekî; 1932, IV, s. 143; Donohue, 2003, s. 88; Kabir, 1964, s. 69). Bunun dışında müverrihin bahsettiği et-Tâî'nin emîre gerçekleştirdiği taziye ziyareti diğer bazı kaynaklar tarafında da doğrulanmaktadır (Utbi, 1858, s. 351; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 310; Tağrıberdî el-Atâbekî; 1932, IV, s. 143).

7. Ebû'l-Fevâris Mâkân b. Fennâ Hüsrev ed-Deylemî

Cûzcânî'nin bu başlık altında incelediği kişi Şerefüddeve iken, emîrin isminde kullanılan Mâkân adının hatalı olduğunu belirterek incelemeye başlamak istiyoruz. Zira Mâkân hiçbir Büveyhî kaynağında kullanılmadığı gibi, emîrin adı tüm kayıtlara Ebû'l-Fevâris Şirzil olarak geçmiştir. Cûzcânî'ye göre emîr, Kirman hâkimiyken babasının ölüp yerine kardeşi Samsâmüddeve'nin atandığını duyunca askerlerini toplamış ve Fars'a girmiştir. Burada elde ettiği galibiyetin ardından Basra'ya giden Ebû'l-Fevâris, bu şehri de ele geçirdikten sonra Bağdat'a doğru yürüyüşe geçmiştir. Ebû'l-Fevâris'in Bağdat'a yaklaştığına dair şayialar yayılınca Bağdat emîri Samsâmüddeve vakit kaybetmeden şehirden çıkarak kardeşine bağlılık ve itaatlerini sunmak için beklemeye koyulurken, Ebû'l-Fevâris yanına kadar gelen kardeşini yakalayarak gözlerine mil çekmiştir (Cûzcânî, 1970,

I, s. 64-65). Müverrihin bu kısma kadar aktardıkları Büveyhî kaynaklarıyla kıyaslandığında anlatımın özet ancak büyük ölçüde doğru olduğu görülmektedir. Büveyhî kaynaklarında yer alan bilgiye göre, Fars'a yürüyen Ebû'l-Fevâris burayı ele geçirmiş ve hâkimiyet tesis ettiğini göstermek amacıyla hutbeyi kendi adına okutmaya başlamıştır (er-Rûzrâverî, 1916, III, s. 78; Ebû'l-Fidâ', 1997, I, s. 466; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s.424; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVII, s. 555; el-Antâkî, 1905, s. 162; en-Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 132).

Müverrihin bunun akabinde aktardığı bilgilerin bir kısmı ise tartışmaya açıktır. Buna göre Ebû'l-Fevâris Bağdat'a yaklaştığı zaman kardeşi Samsâmüddevle kardeşinin yanına gitmiş ve burada derdest edilerek gözlerine mil çekilmiştir. Utbî, Antâkî ve Celâleddîn Suyûtî'ye göre Samsâmüddevle kardeşi tarafından derhal kör edilmişken (Utbi, 1858, s. 352; el-Antâkî, 1905, s. 171-172; Suyûtî, 2015, s. 421); diğer görüşe göre Samsâmüddevle hapsedilmek üzere evvela Fars'a gönderilmiş, burada bir süre hapsedilmiş ve Şerefüddevle'nin adamlarından el-Ferrâş'ın bizzat emîrden aldığı görev doğrultusunda gözlerine mil çekilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 317-318; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVIII, s.34-35).

Cûzcânî bu bilgilerin ardından Türkler ve Deylemliler arasında hasımlığın tekrar gün yüzüne çıktığını, yaşanan çatışmalarda Bağdat Türklerinin rakiplerini mağlup ettiğini ve dört bin Deylemlinin kılıçtan geçirildiğini ifade etmektedir. Bu olaydan kısa süre sonra sorunlarının üstesinden gelmeyi başaran Ebû'l-Fevâris Bağdat'a girerek et-Tâî-Lillâh'tan Şerefüddevle unvanını almıştır. Cûzcânî aktardığı bu bilgiyle Büveyhî bahsine son vermektedir (Cûzcânî, 1970, I, s. 65). Bölgeyle alâkalı tarihî kayıtlar incelendiği zaman Cûzcânî'nin bu hususta yazdıklarının büyük oranda doğru olduğu görülmektedir. Eserde bahsi geçen Türk-Deylemli çatışması emîr henüz şehre girmeden kısa süre önce yaşanmış, üstelik Büveyhî kaynakları bu olaylar üzerine ayrıntılı bilgi vermiştir. Yaşanan olayda sayıları 15 ila 19 bin arasında değişen Deylemli asker Şerefüddevle ordusunda bulunan üç bin kadar Türk ile ciddi bir muharebeye tutuşmuş, Türkler tarihî ricat taktikleriyle rakiplerini mağlup ederek çok sayıda Deylemliyi de kılıçtan geçirmişlerdir (er-Rûzrâverî, 1916, III, s. 133; ez-Zehabî, 1992, XXXVIII, s.480; Ebû'l-Fidâ', 1997, I, s. 467; İbnü'l-Cevzî, 1995, XIV, s. 318; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XVIII, s. 34-35, İbnü'l-Esîr, 1985, IX, s. 47; İbnü'l-Verdî, 1969, I, s. 469, İbn Haldûn, 1865, IV, s. 460). Bu bahisler Cûzcânî'nin Büveyhî tarihiyle alâkalı son kayıtlarıdır. Irak Büveyhîlerinin tarihî her ne kadar Şerefüddevle ile bitmese de, müverrih aktarımına burada son vermiş; Bahâüddevle, Sultânüddevle,

Müşerrifüddeve, Celâlüddeve, Ebû Kâlicâr ve el-Melikü'r-Rahîm'in siyâsî hayatları hakkında herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

SONUÇ

Ele alınan çalışmada görüldüğü üzere, *Tabakāt-ı Naşırî*'nin Büveyhî tarihiyle alâkalı muhtevası oldukça tartışmalı ve aydınlatılmaya muhtaçtır. Eserde şahıs isimleri büyük ölçüde birbirine karıştırılırken, olaylar yer yer nispeten doğru, ancak muhtasar şekilde verilmiştir. Ancak burada en fazla dikkat edilmesi gereken husus olayların insicamına dairdir. Zira müellifin konuyla alâkalı uyguladığı muhtasar yöntemde ayrıntı diye verilmeyen bazı isim ve mekânlar bütünü ciddi biçimde bozmuş, bu da eserin Büveyhîlerle alâkalı bahsini oldukça karmaşık hale getirmiştir. Eserle alâkalı dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan bir diğeri, bazı ortaçağ kaynaklarında örnekleri görüleceği üzere, aktarılan olayların ne zaman meydana geldiğine dair herhangi bir emare olmamasıdır. Tarihsiz anlatı meseleyi ister istemez teyide muhtaç bırakmaktadır ki, bu durum çalışmadan istifade etmek için mekânsal ve zamansal kıyası elzem hale getirmektedir. Eserin eksikleriyle alâkalı söylenebilecek son husus Irak Büveyhî Emîrlerinin ciddi bir bölümünün hayatına dair hiçbir anlatının olmamasıdır. Cûzcânî, Şerefüddeve'yi anlatarak Büveyhî bahsine son vermiş; Irak ve Fars Büveyhî emîrlerinden Bahâüddeve, Sultânüddeve, Müşerrifüddeve, Celâlüddeve, Ebû Kâlicâr ve Melikü'r-Rahîm gibi liderleri bahis mevzu yapmamıştır.

Tabakāt-ı Naşırî'nin olumsuz olarak kategori edilebilecek yönleri bunlarken; müverrihin araştırmacı/okuyucuyu yönlendirdiği veyahut istifade ettiği anlaşılabilir bir takım eserler Büveyhî tarihi açısından mühimdir. Zira Rüknüddeve bahsinde meseleyle alâkalı ayrıntının es-Sâbî'nin *Tarih*'inde bulunabileceği ifadesini kullanan Cûzcânî, bu yönüyle Büveyhîlerle alâkalı yazılmış ana kaynaklardan bazılarını gördüğünü açıkça ikrar etmiş olmaktadır. Bu da çalışmanın kısmen de olsa ana kaynaklardan istifade edilerek kaleme alındığını açık hale getirmektedir. Son olarak metnin kendi içerisinde olumlu ve olumsuz yönlerin tamamını bir kefeye koyarak değerlendirilecek olursak; çalışmanın Büveyhî tarihiyle alâkalı babının dönem kaynaklarıyla ciddi şekilde karşılaştırılarak kullanılması, makalede kaleme alınanların dikkate alınması ve içerik açısından diğer çalışmalara kısmen destek olabileceği sonuçlarını çıkartabiliriz.

EXTENDED SUMMARY

The Buwayhids, who emerged from the lands of Dailam in the first half of the 10th century, dominated very vast geography for a century. The Buwayhids, who managed to attract the attention of historians of the period due to their dominance from the Caspian to Oman, were divided among the three brothers 'Imad al-

Dawlah, Mu'izz al-Dawlah, and Rukn al-Dawlah, who had a part in the establishment. While the division between the brothers had caused them to disperse to different geographies, this situation also caused the disintegration of the authority. But undoubtedly, this spread allowed the Buwayhids, who emerged as a result of Iranian civilization, to contribute to the Islamic world economically, militarily, socially, culturally, administratively, and religiously. This state, which is important in terms of Turkish history because it is the last period before the Turkish domination in the Near East, also deserves attention because it has many Turkish commanders in addition to this situation.

In this study, we discussed the relevant part of Cûzcânî's *Ṭabaḳāt-ı Naşırî*, which gives information about the history of the Buwayhids. Cûzcânî, one of the 13th-century historians, preferred a summary narration to a large extent while examining the history of the Buwayhid under seven chapters in total. It is noteworthy that Cuzcânî, who seems to confuse historical cases and names in some parts of the study, opened a separate title for the Buwayhids. However, there are some points to be worthy of notice here. According to the result of the study, Cuzcânî does not mention when the events he narrated about the Buwayhid history took place. There is no information about the life of most of the Buwayhid Amirs. Since the information given is in the form of a summary, mistakes were made about where the events took place. It is clear that people who want to benefit from *Ṭabaḳāt-ı Naşırî*, using the source without comparing it with other historians of the period, will lead to wrong conclusions about the Buwayhid history.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Sunbut Kanîtu el-Erbîlî. (1885). *Kitâb-ı Hüülâsat ez-Zehab el-Mesbûk Muhtasar min seyrü'l-Mülûk*, Beyrut: Matba'atü'l-Kıddîs Câvirciyûsü'l-Mürûn el-Ursuzuksî.
- Celâleddîn Suyûtî. (2015). *Halîfeler Tarihi*, (Onur Özatağ Çev.), İstanbul: Ötüken Yay.
- Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî. (1932). *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, III, Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin. (1914). *Tecâribü'l-Ümem*, I, Şirket el-Müdün el-Sanaiyye; İng. Trc. *The Experiences of the Nations* (1921), Translated From the Arabic by H.F. Amedroz and D.S. Margoliouth, IV, London: Basil Blackwell; Tr. Trc. Kıvameddin Burslan. (2016). *Yayına Hazırlayanlar Mehmet Şeker - Rıza Savaş - Süleyman Genç - Ali Ertuğrul*, Ankara: TTK.
- Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî. (1935). *Ahbârü'r-Râzî-Billâh ve'l-Müttakillillâh ev Târîhu'd-devleti'l-'Abbâsiyye sene 322 ilâ sene 333 hicriyye min Kitâbi'l-Eorâk*, Ed. By. J. Heyworth Dunne, Kahire: Matba'at üş-Şâvî.
- Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî (İbnü'l-Verdî). (1969). *Târîhu İbnü'l-Verdî*, I, Necef: el-Matbaa el-Haydariyya.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm b. Zehrûn es-Sâbî. (2017). *Divân Resâil es-Sâbî*, I, Thk. İhsân Zennûn es-Samirî, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmiyye.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm b. Zehrûn es-Sâbî. (1987). *et-Tâcî fi ahbâri'd-devleti'd-Deylemiyye*, fi Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye, Collected and Edited By Wilfred Madelung, Beyrut: in Kommission Bei Franz Steiner Verlag.
- Ebû Şücâ 'Muhammed b. Hüseyin Zahîrüddîn er-Rûzrâverî. (1916). *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, III, Kahire; *Continuation of The Experiences of The Nations* (1921), VI., Oxford: Basil Blackwell.
- Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî (İbnü'l-Kalânîsî). (1908). *Zeylû Târîhi Dımaşk*, Beyrut: Matbaatü'l-Abâü'l-Yesüiyyûn.
- Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (İbn Haldûn). (1865). *Kitâbü'l-İber Divânü'l-Mübtede ve'l-haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Âsarahüm min-Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, IV, Kahire: Matbaatü Bülâk.
- Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî. (1995). *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, XIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ebû'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. (1997). *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, I, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. (1984). *Mürûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*, Kum: Dâru'l-Hicre.
- Hâfız Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz et-Türkmânî ez-Zehabî. (1992). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-alâm*, XXXIV, Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî.

- İbn Hallikân. (1843). *Vefeyâtü'l-a'yân (Biographical Dictionary)*, II, Translated From The Arabic By Mac Guckin De Slane, London: Oriental Translation Fund Of Great Britain And Ireland.
- İbn Hurdâzbiḥ. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*, (Murat Ağarı Çev.), İstanbul: Kitabevi Yay.
- İbnü'l-Esîr. (1985). *el-Kâmil fi't-Tarih (İslâm Tarihi)*, (Ahmet Ağırakça Çev.), VIII, İstanbul: Bahar Yay.
- Kitâbü'l-uyûn ve'l-hadâik fi aḥbârî'l-hakâik. (1972). IV, Thk. Ömer es-Saîdî, Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî bi Dimaşk li'd-Dirâsâti'l-Garbiyye.
- Maulânâ Minhaj-Ud-Dîn Abû-Umar- ı 'Usman (Cûzcânî). (1970). *Ṭabaḳât-ı Naşirî*, Translated from Original Persian Manuscripts By Major H.G. Raverty, I, New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.
- Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî. (1961). *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, Thk. Albert Yosef (Yusuf) Ken'ân, Beyrut: Matba'a el-Katolikyye.
- Muhammed b. Ali Azîmî. (1984). *Târîhu Haleb*, Thk. İbrahim Za'rûr, Dimaşk.
- Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî. (1992). *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-gurer*, ed-Dürretü's-seniyye fi aḥbârî'd-devleti'l-Abbâsiyye VI, Thk. Dorothea Krawulsky, Beyrut: Wiesbaden.
- Şemsüddîn Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullah Sibt İbnü'l-Cevzî (2013), *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, XVII, Beyrut: Dârü'l-Risâletü'l-Âlemiyye.
- Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî. (2004). *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, XXVI, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Utbi. (1858). *The Kitab-ı Yamini*, Translated by James Reynolds, Paris: W.H. Allen and CO.
- Ya'kubî. (2019). *Kitâbu'l-Buldân (İkeler kitabı)*, (Murat Ağarı Çev.), İstanbul: Ayışığı Yay.
- Yahyâ b. Saîd el-Antâkî. (1905). *Târîhu Yahyâ b. Saîd el-Antâkî*, fi Kitâbu'l-Târîh el-Mecmû' Alâ'l-Tahkîk ve'l-Tasdik, Beyrut: Matba'atü'l-Abâ'ü'l-Yesûiyyîn.
- Ağırakça, A. (2015). *Abbâsi Devletinde Türk Kumandanlar*, İstanbul: Akdem.
- Donohue, J. J. (2003). *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 403 H./1012*, Boston: Brill.
- El-Kurevî, İ.S. (1982). *el-Büveyhiyyun ve'l-Hilafetu'l-Abbâsiyye*, Kuveyt: Mektebetu Dari'l-Arube.
- Emîn, H. (1965). *Târîhu'l-'Irâk fi'l-'asri's-Selcûkî*, Bağdad: el-Mektebetü'l-Ehliyye.
- Kabir, M. (1964). *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta: Iran Society.
- Kennedy, H. (2004). *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London: Pearson Longman.
- Malcolm, S.J. (1829). *The History of Persia*, London: John Murray.
- Müneymine H. (1987). *Târîhü'd-Devleti'l-Büveyhiyye: es-siyâsi ve'l-iktisâdî ve'l-ictimâî ve's-sekâfî*, Beyrut: ed-Dârü'l-Câmiyye.
- Hacıyev, K. (2012). Irak Büveyhülerinin Kuruluşu ve Muizüddeve Dönemi (334-356/945-967) (Doktora Tezi). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=RYan9_SZ7Eir3xdWGXBiIF9c2j21V843P1fSfSVu5W2qWYjYFy-6qBdxjfVecDK
- Ömür, E. (2022). IX.-XI. Yüzyıllarda Irak Türkleri (Doktora Tezi). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=CG8WvdvvpJP04Unr7Yecf_sBCAFH2axfrjMsXruboBjyrxZEG_d5RxtUIBoR_IUD